

شرایط بهره‌مندی حداکثری از زیارت

علی‌گرامی*

چکیده

زیارت ارتباط روحی و جسمی زائر با مزور است که طبق روایات آثار دنیوی و اخروی فراوانی دارد، اما ایفای شایسته و بهره‌مندی از آثار آن نیازمند آداب و شرایطی است. این پژوهش در نظر دارد با روش توصیفی و با هدف معرفی یک زیارت کامل شرایط بهره‌مندی حداکثری از زیارت و به عبارت دیگر آداب زیارت - از قبیل معرفت به مزور، اخلاص، حضور قلب و رعایت ادب - را بررسی کند.

کلیدواژه‌ها: زیارت، معرفت، اخلاص، حضور قلب، آداب و شرایط.

مقدمه

در دین مبین اسلام، مسئله زیارت اولیای خدا و اهل قبور، به ویژه زیارت مشاهد و مرقد‌های مطهر اهل بیت علیهم‌السلام، از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است؛ برای نمونه روایات پرشماری درباره استحباب زیارت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نقل شده است که در حد تواتر و مورد توافق شیعه و سنی است (امینی، ۱۴۱۶ق، ج ۵، ص ۱۴۲-۱۶۵). با استناد به همین روایات، مسلمانان از صدر اسلام به زیارت مسجد و مرقد مطهر ایشان می‌رفتند و به دعا و مناجات

*. محقق حوزه علمیه قم.

و نماز می پرداختند و به آنان توسل می جستند. زیارت در فرهنگ شیعی اهمیت بیشتری دارد و از مناسک خاص و از نشانه‌های فرهنگی و شاخصه‌های عرفان مبتنی بر معارف اهل بیت علیهم‌السلام است. شیعیان افزون بر زیارت رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم اهتمام ویژه‌ای به زیارت اهل بیت علیهم‌السلام داشته (همان، ص ۱۳۳). و زیارت آنان از آیین‌های مهم شیعی به شمار می‌آید. از منظر شیعه، هراممی حقی بر عهده شیعیان دارد که با زیارت قبور آنان این وظیفه و عهد تمام می‌شود؛ چنان‌که امام رضا علیه‌السلام زیارت قبور و مشاهد مشرفه اهل بیت علیهم‌السلام را عهدی بر گردن دوستان و شیعیان خود می‌داند که وفای کامل به آن موجب بهره‌مندی از شفاعت آنان در قیامت می‌شود.

إِنَّ لِكُلِّ إِمَامٍ عَهْدًا فِي عُنُقِ أَوْلِيَائِهِ وَشِيعَتِهِ، وَإِنَّ مِنْ تَمَامِ الْوَفَاءِ بِالْعَهْدِ وَحُسْنِ الْأَدَاءِ زِيَارَةَ قُبُورِهِمْ، فَمَنْ زَارَهُمْ رَغْبَةً فِي زِيَارَتِهِمْ وَتَصَدِيقًا بِمَا رَغِبُوا فِيهِ كَانَ أُمَّتُهُمْ شُفَعَاءَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۴، ص ۵۶۷؛ ابن قولویه، ۱۴۱۷ق، ص ۲۳۷؛ صدوق، ۱۳۸۶ق، ج ۲، ص ۴۵۹).

هراممی به گردن دوستان و شیعیان خود عهد و پیمانی دارد که وفای کامل به این عهد و به جای آوردن نیکوی آن زیارت قبور مطهر آنان است. پس کسانی که با میل و رغبت و علاقه به زیارت ایشان و باور داشتن به آنچه که آنان بدان گرایش داشتند زیارتشان کند روز قیامت امامان آنها شفیعشان خواهند بود.

این موضوع در فرهنگ اسلامی پیشینه‌ای طولانی دارد و از صدر اسلام تا کنون میان مسلمانان مرسوم بوده است. خداوند در آیه ۸۴ سوره توبه به پیامبر فرمان می‌دهد که بر هیچ‌یک از مردگان منافقان نماز نگذارد و کنار قبر آنان برای آمرزش و طلب مغفرت به دعا نایستد: «وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ». برخی مفسران این آیه را دلیلی بر آن دانسته‌اند که ایستادن به دعا بر سر قبر عبادت مشروعی است؛ وگرنه خداوند آن را برای کافران ممنوع نمی‌کرد (طبرسی، ۱۳۷۲ش، ج ۵، ص ۸۷).

از سوی دیگر چنانکه گفته شد، شیعه و سنی بر استحباب زیارت پیامبر ﷺ اتفاق نظر دارند. حتی بر اساس روایتی کسی که حج به جا آورد و عمداً زیارت رسول خدا را ترک کند برایشان جفا کرده و صحت اعمال او در گرو زیارت پیامبر ﷺ است (مفید، ۱۴۱۴ق، ص ۱۳۰). در روایتی از خود پیامبر نیز آمده است که فرمود: «هر کس نزد قیرم بر من سلام کند سلامش را می شنوم و هر کس از دور مرا زیارت کند سلام و رحمت و برکات خداوند را به او ابلاغ می کنم.» (همان، ص ۱۳۰؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰، ص ۴۴۱). نیز می فرماید: «کسی که من یا یکی از فرزندانم را زیارت کند روز قیامت به زیارت او خواهیم رفت و از هراس ها و وحشت ها نجاتش خواهیم داد» (حر عاملی، ۱۴۱۴ق، ج ۱۴، کتاب الحج، ص ۳۳۲، ح ۲۳).

در سیره عملی پیامبر ﷺ و اهل بیت علیهم السلام نیز نمونه های فراوانی از زیارت قبور مردگان وجود دارد. از آن جمله طبق نقل شیعه و سنی رسول خدا صلی الله علیه و آله در راه بازگشت از فتح مکه به زیارت قبر مادرش، آمنه، رفت و بر مزار او گریه کرد و در پاسخ به اصحاب درباره چرایی گریه بر آن مزار فرمود: «این قبر مادر من است. از خداوند زیارت او را خواسته بودم و او به من اجازه فرمود» (مفید، ۱۴۱۴ق، ص ۱۳۱؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۵، ص ۱۶۲؛ ابن ابی شیبه، ۱۴۰۹ق، ج ۳، ص ۲۲۴؛ ابن سعد، بی تا، ج ۱، ص ۱۱۷). افزون بر آن، ایشان در زمان حیات خود مردم را به زیارت قبر حمزه و شهدای احد فرمان می داد. پس از رحلت ایشان نیز فاطمه علیها السلام دائم به زیارت ایشان می رفت و بر سر مزارش ندبه می کرد (مفید، ۱۴۱۴ق، ص ۱۳۱؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰، ص ۴۴۱).

مفاهیم و متغیرها

زیارت: «زیارت» از ریشه «ز. و. ر.» در اصل به معنای تمایل و عدول است (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۳، ص ۳۶؛ مصطفوی، ۱۴۱۷ق، ج ۴، ص ۳۶۴). اتخاذ کلمه «زائر» از این ریشه نیز بدان جهت است که وقتی انسان به زیارت فردی می رود در حقیقت به سوی او میل پیدا کرده و از دیگران عدول کرده است (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۳، ص ۳۶). همچنین برخی بر آن اند که اطلاق زیارت بر ملاقات اولیا و بزرگان بدان جهت است که این عمل انحراف

از جریان مادی و عدول از عالم طبیعی و توجه به عالم روحانی و معنوی در عین حفظ جسمانیت است (مصطفوی، ۱۴۱۷ق، ج ۴، ص ۳۶۵ - ۳۶۶). برخی لغت پژوهان به قسمت بالای سینه «زور» گفته (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۳۸۶؛ ابن منظور، ۱۴۰۵ق، ج ۴، ص ۳۳۳). و از این باب زیارت را به معنای ملاقات رودررو و سینه به سینه یا در اصطلاح همان چهره به چهره دانسته اند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۳۸۶ - ۳۸۷).

زیارت در اصطلاح به معنای راهیابی و حضور زائر نزد مزور است: «الزیارة عبارة عن حضور الزائر لدى المزور». (سبحانی، بحوث فی الملل والنحل، ج ۴، ص ۲۶۱؛ همو، ۱۴۲۵ق، ج ۲، ص ۲۵۴). این معنا عم از حضور قلبی و جسمی است و ارتباط قلبی زائر با مزور را نیز شامل می شود؛ چنانکه برخی زیارت را به معنای حرکت قلبی و جسمی به سوی مزور در جهت بزرگداشت مقام او و انس و الفت با او دانسته اند (طریحی، ۱۳۷۵ش، ج ۳، ص ۳۲۰؛ فیومی، بی تا، ج ۱، ص ۲۶۰). در کاربرد روایات نیز زیارت عبارت است از حضور در پیشگاه معصومان علیهم السلام و اولیای الهی و مؤمنان و عالمان دینی یا حضور نزد قبر آنان یا دیدار از مکانی مقدس مانند بیت الله الحرام برای اظهار ارادت و کسب فیض معنوی.

شرایط زیارت: شرایط زیارت در حقیقت مؤلفه ها و مشخصه هایی است که معیار ارزش سنجی زیارت قرار می گیرد. بهره مندی حداکثری از آثار زیارت نیازمند آداب و مراقبت های ویژه ای است که زائر به واسطه آنها با مزور انس می گیرد و ارتباط معنوی برقرار می کند. به این آداب و مراقبت ها شرایط زیارت می گویند.

رابطه زائر و مزور: با توجه به آنچه در تعریف زیارت گذشت، رابطه زائر و مزور در حقیقت همان میل قلبی و درونی زائر یا به عبارتی انگیزه زیارت است. این انگیزه یا به صورت حضور معنوی زائر است، هر چند زیارت به صورت حضور جسمانی و فیزیکی ممکن نباشد یا مستلزم آزار دیگران یا انجام فعل حرام (مانند لمس نامحرم) باشد. بر اساس روایات یکی از دعاها هنگام ورود به مسجد این است که خداوند بخواهد انسان را زائران خود قرار دهد: «... وَ اجْعَلْنِي مِنْ زُوَّارِكِ» (طوسی، بی تا، ج ۱، ص ۳۲). طبیعی است چنین زیارتی زیارت

حضور و ارتباط رودررو و فیزیکی یا زیارت مکانی خاص نیست، بلکه مقصود توجه قلبی و باطنی به خداوند و رویگردانی از غیر خداست؛ بدین معنا که خدایا قلب مرا متوجه خود گردان و از غیر خود بازگردان. از سوی دیگر رابطه زائر با مزور می‌تواند به صورت حضور جسمانی و فیزیکی - چه در زمان حیات مزور و چه پس از مرگ کنار مزار او - باشد.

در ادبیات دینی نیز هر چند زیارت (که وظیفه شیعه دانسته شده است) غالباً به معنای حضور در حرم مطهر امامان معصوم علیهم‌السلام است، با ارتباط معنوی با اولیای الهی و حجت خداوند (مانند زیارت عاشورا و زیارت آل یاسین) نیز حاصل می‌شود.

جایگاه مزور در اندیشه دینی

افزون بر اهمیت اصل زیارت، جایگاه مزور نیز نقش مؤثری در روی آوری شیعیان به زیارت دارد. شیعیان زیارت را وسیله تقرب به خداوند و کسب بهره‌های فراوان دنیوی و اخروی، که از طریق توسل به زیارت شونندگان حاصل می‌شود، می‌دانند. از نگاه آنان زیارت قلمرو گسترده‌ای دارد و از زیارت خدا در بیت الله الحرام تا زیارت انبیا، اولیا، اهل بیت علیهم‌السلام و حتی علما و مؤمنان را شامل می‌شود. بنابراین به میزانی که جایگاه مزور نزد خداوند بالاتر باشد تعظیم و تکریم او بیشتر می‌شود و در مقابل بهره‌های بیشتری، از جمله منافع بی‌نهایت اخروی، نصیب زائر می‌گردد؛

در این میان زیارت امام معصوم علیه‌السلام جایگاه ویژه‌ای دارد. به باور شیعه، امامان معصوم علیهم‌السلام حیاتی جاودانه نزد پروردگار دارند و پیوسته بر اعمال و رفتار ما ناظرند. از این رو حفظ احترام آنان - چه در زمان حیات و چه پس از ممات - ضروری است. بنابراین زیارت مشاهد مشرفه اهل بیت علیهم‌السلام و اولیای الهی به منزله زیارت آنان در زمان حیات و تشریف حضوری به محضر آنان است و حضور در مقابر آنان، بدون رعایت شرایط و آداب زیارت، بی‌حرمتی و جسارت به مقام ایشان به شمار می‌آید و موجب عدم بهره‌مندی از آثار و برکات زیارت می‌شود. در اذن دخول هر یک از مشاهد مشرفه رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وآلهم‌السلام آمده است:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعْتَقِدُ حُزْمَةَ صَاحِبِ هَذَا الْمَشْهَدِ الشَّرِيفِ فِي غَيْبَتِهِ كَمَا أَعْتَقِدُهَا فِي حَضْرَتِهِ وَأَعْلَمُ أَنَّ رَسُولَكَ وَخُلَفَاءَكَ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ أَحْيَاءٌ عِنْدَكَ يُرْزُقُونَ يَرَوْنَ مَقَامِي وَيَسْمَعُونَ كَلَامِي وَيَرُدُّونَ سَلَامِي (مشهدی، ۱۴۱۹ق، ص ۵۵ و ۵۵۵؛ شهید اول، ۱۴۱۰ق، ص ۶۵؛ کفعمی، ۱۳۸۳ق، ص ۲۷۶).

خداوندا، من به حرمت صاحب این مشهد شریف در زمان غیبتش همان گونه اعتقاد دارم که در زمان حضورش اعتقاد دارم و می دانم که رسول تو و خلفای تو همواره زنده اند و نزد توروzy داده می شوند، محل ایستادنم را می بینند و سخنم را می شنوند و به سلامم پاسخ می دهند.

نظیر این سخن در روایتی از امام صادق علیه السلام نیز نقل شده است که برای گرفتن حاجات خود در حرم مطهر امام حسین علیه السلام نزد سرآن حضرت بایستید و بگویید: «أَشْهَدُ أَنَّكَ تَشْهَدُ مَقَامِي وَتَسْمَعُ كَلَامِي وَأَنَّكَ حَيٌّ عِنْدَ رَبِّكَ تُرْزَقُ»؛ (ر.ک: ابن فهد حلی، ۱۴۰۷ق، ص ۶۴-۶۵؛ قمی، بی تا). «گواهی می دهم که تو شاهد حضور من در اینجا هستی و سخن مرا می شنوی، زنده ای و از روزی خاص خداوند بهره مند هستی». بر این اساس از جمله مقامات امام علیه السلام در اندیشه شیعه تسلط بر ضمائراست؛ به این معنا که امام یک روح کلی محیط بر همه روح هاست و با اذن خداوند بر زائر خویش علم و احاطه دارد. در نتیجه آنان از احوال زائران خویش آگاهی کامل دارند و سؤالات، تضرعات و توسلات آنها را نیز می شنوند (نراقی، ۱۳۷۸ق، ص ۸۸۹؛ مطهری، ۱۳۷۷ش، ج ۴، ص ۷۱۹-۷۲۰). زیارت معصوم علیه السلام دارای ظرفیتی است که می تواند انسان را به رشد و کمال برساند؛ در بیانی دیگر زیارت معصومان علیهم السلام سفری معنوی است که اگر با شرایط کامل انجام شود، با هر قدم زائر وی را به مراتبی از رشد و کمال می رساند. وجود چنین ظرفیتی در زیارت معصومان علیهم السلام محرکی نیرومند برای انسان است. البته نیل به این مقام و رشد و کمال برای هر زائری صرف زیارت معصوم علیه السلام امکان پذیر نیست، بلکه مستلزم رعایت شرایط، آداب و مراقبت هایی در مراحل مختلف این سفر معنوی است. انسان باید این آمادگی را در خود ایجاد کند که

با هر قدم در زیارت یک قدم به خدا نزدیک شود.

آداب و شرایط بهره‌مندی از زیارت

آداب و شرایط زیارت ایجاد زمینه‌ها و بسترهای مناسب برای درک شایسته و بایسته زیارت و برقراری ارتباط معنوی کامل با مزور است که در روایات و متون دینی به آنها اشاره شده است. به هر میزان که انسان در رعایت این شرایط تلاش کند بهره‌مندی او از زیارت بیشتر می‌شود. از این رو می‌توان گفت اختلاف در روایاتی که به بیان میزان ثواب و برکات زیارت معصومان علیهم‌السلام می‌پردازد در اموری از قبیل مراتب زائران در رعایت شرایط و آداب زیارت است.

این آداب و شرایط را می‌توان به دو دسته ظاهری و باطنی (معنوی) تقسیم کرد. در برخی کتب حدیث نیز به هر دو دسته اشاره شده است. آنچه در بهره‌مندی حداکثری زائر از زیارت تأثیرگذار است آداب و شرایط باطنی زیارت است و آداب ظاهری زمینه ایجاد شرایط و آداب معنوی را فراهم می‌آورد و در حقیقت به حصول توجه قلبی و آداب باطنی کمک می‌کند.

۱. آداب و شرایط باطنی

شرایط باطنی در حقیقت روح و مغز زیارت است که بدون آن چه بسا زائر بهره‌ای از زیارت نداشته باشد. زیارت در حقیقت امری درونی است و زائر هنگام زیارت قبور اهل بیت علیهم‌السلام ارتباط معنوی و روحی با آنان برقرار می‌کند. از این رو پیش از اینکه قصد زیارت کند باید قلب و روح خود را آماده سازد و بر اساس آن شوق زیارت را در خود ایجاد کند.

الف) معرفت و شناخت

مهم‌ترین شرط بهره‌مندی از زیارت معرفت و شناخت مزور است. برای بهره‌مندی حداکثری از زیارت باید شناخت خود از امام علیه‌السلام را کامل کنیم و ویژگی‌های اخلاقی و

رفتاری و نیز انتظارات او را از مردم بشناسیم. بدیهی است این معرفت و شناخت به میزان ظرفیت و استعداد انسان هاست که با توجه به تفاوت ظرفیت‌ها و استعدادها متفاوت است؛ اما معرفت کامل و جامع به امام معصوم علیه السلام برای غیر معصوم ممکن نیست و ما نیز از ناحیه آنان به این معرفت دست پیدا می‌کنیم. در روایات بسیاری به معرفت مزور و شناخت منزلت او توصیه شده است؛ برای نمونه شیخ صدوق و شیخ طوسی و بسیاری دیگر از علما در آثار خود روایات پرشماری درباره ثواب زیارت امام حسین علیه السلام همراه با شناخت کامل ایشان آورده‌اند؛ از آن جمله امام صادق علیه السلام پاداش چنین زیارتی را بهشت و گشایش در کارها دانسته است:

زُورُوا الْحُسَيْنَ وَ لَوْ كَلَّ سَنَةً فَإِنَّ كُلَّ مَنْ أَتَاهُ عَارِفًا بِحَقِّهِ غَيْرَ جَاحِدٍ لَمْ يَكُنْ لَهُ عَوْضٌ غَيْرَ الْجَنَّةِ وَ رِزْقٍ رِزْقًا وَاسِعًا وَ أَتَاهُ اللَّهُ بِفَرْجٍ عَاجِلٍ (ابن قولویه، ۱۴۱۷ ق، ص ۱۷۵).

امام حسین علیه السلام را زیارت کنید، هر چند که سالی یک بار باشد؛ زیرا هر کس عارف به حق او باشد و زیارتش کند پاداشی جز بهشت ندارد و از رزق واسعی بهره‌مند می‌شود و خداوند گشایشی در کار او ایجاد می‌کند.

همچنین در روایتی دیگر می‌فرماید:

وَ كَلَّ اللَّهُ بِقَبْرِ الْحُسَيْنِ علیه السلام أَرْبَعَةَ أَلْفِ مَلَكٍ شُعْثٍ غُيْرِيْبِكُونُهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ فَمَنْ زَارَهُ عَارِفًا بِحَقِّهِ شَيْعُوهُ حَتَّى يُبْلِغُوهُ مَأْمَنَهُ وَ إِنْ مَرِضَ عَادُوهُ غُدُوَّةً وَ عَشِيًّا وَ إِنْ مَاتَ شَهِدُوا جَنَازَتَهُ وَ اسْتَغْفَرُوا لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ (صدوق، ۱۳۶۴ ش، ص ۸۸؛ کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۴، ص ۵۸۱).

خداوند چهار هزار فرشته ژولیده موی غبارغم گرفته را موکل قبر امام حسین علیه السلام کرده که تا روز قیامت برای او گریه می‌کنند. پس کسی که عارف به حق آن حضرت باشد و زیارتش کند آن ملائکه وی را همراهی می‌کنند تا به مأمنش برسانند. اگر مریض شود، صبح هنگام و شبانگاهان عیادتش می‌کنند و اگر

بمیرد، تشییع جنازه اش کرده و تا روز قیامت برای وی استغفار می کنند.

در روایاتی دیگر و با تعبیرهای مختلف، زیارت همراه با معرفت امام حسین علیه السلام در زمان های مختلف هم تراز با زیارت خداوند در عرش، (ر.ک: صدوق، ۱۳۶۴ ش، ص ۸۵؛ طوسی، بی تا، ج ۲، ص ۷۷۱؛ ابن قولویه، ۱۴۱۷ ق، ص ۲۷۸، باب من زار الحسین علیه السلام کمن زار الله فی عرشه و کتب فی اعلی علیین). و در روایاتی جایگاه زائری که امام حسین علیه السلام را با معرفت زیارت کند اعلی علیین دانسته شده است (صدوق، ۱۳۶۴ ش، ص ۸۵). افزون بر آن در روایات پاداش چنین زیارتی آموزش گناهان گذشته و آینده (همان، ص ۸۵-۸۶)، حج مقبول، بیست حج مقبول، صد حج مقبول همراه رسول خدا صلی الله علیه و آله، هزار حج مقبول (همان، ص ۸۶-۹۸؛ طوسی، بی تا، ج ۲، ص ۷۱۵-۷۱۶)، و آزاد کردن هزار برده (صدوق، ۱۳۶۴ ش، ص ۸۷) شمرده شده است.

روایاتی نظیر این روایت درباره زیارت امام رضا علیه السلام نیز وارد شده است؛ چنان که امام کاظم علیه السلام می فرماید:

إِنَّ ابْنِي هَذَا يَمُوتُ فِي أَرْضِ عُزْبَةَ فَمَنْ زَارَهُ مُسْلِمًا لِأَمْرِهِ عَارِفًا بِحَقِّهِ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ جَلًّا وَعَزًّا كُشْهَدَاءِ بَدْرٍ (ابن قولویه، ۱۴۱۷ ق، ص ۵۰۷؛ محدث نوری، ۱۴۰۸ ق، ج ۱۰، ص ۳۵۶؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۹۹، ص ۴۱).

هر کس این فرزندم (امام رضا علیه السلام) را که در شهر غربت از دنیا می رود زیارت کند، در حالی که تسلیم امر او و عارف به حقش باشد، در پیشگاه الهی از منزلت شهیدای بدر برخوردار است.

افزون بر این درباره زیارت با معرفت و شناخت همه ائمه و معصومان علیهم السلام نیز روایاتی وارد شده است؛ چنانکه امام رضا علیه السلام پاداش چنین زیارتی را معادل هزار حج دانسته است:

أَبِي نَصْرَ الْبَرْزَنْطِي قَالَ: قَرَأْتُ كِتَابَ أَبِي الْحَسَنِ الرَّضَا علیه السلام أُنْبِغَ شِيعَتِي أَنَّ زِيَارَتِي تَعْدِلُ عِنْدَ اللَّهِ أَلْفَ حِجَّةٍ قَالَ فَقُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام أَلْفَ حِجَّةٍ قَالَ إِي وَاللَّهِ وَ أَلْفَا حِجَّةٍ لِمَنْ زَارَهُ عَارِفًا بِحَقِّهِ قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام مَنْ زَارَ وَاحِدًا مِنَّا كَانَ كَمَنْ زَارَ

الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ (صدوق، ۱۳۶۴ ش، ص ۹۸).

احمد بن محمد بن ابی نصر بزنطی می‌گوید: در نامه حضرت رضا علیه السلام خواندم که نوشته بود: به شیعیان من بگویید که زیارت قبر من نزد خدا با هزار حج برابر است. می‌گوید: [از روی تعجب به امام جواد علیه السلام] گفتم: با هزار حج؟ فرمود: آری به خدا سوگند، بلکه با هزار هزار حج برای کسی که حق او را بشناسد. و امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس قبر یکی از ما را زیارت کند همچون کسی است که قبر حسین علیه السلام را زیارت کرده است.

همچنین طبق روایتی دیگر حسن بن علی و شاء از حضرت رضا علیه السلام سؤال کرد: «کسی که به زیارت قبر یکی از امامان برود پاداشش چیست؟» امام در پاسخ فرمود: «پاداش او مانند کسی است که قبر حسین علیه السلام را زیارت کرده است.» باز سؤال می‌کند: کسی که قبر موسی بن جعفر علیه السلام را زیارت کند چه پاداشی دارد؟ امام فرمود: «مانند همان پاداشی که زائر قبر حسین علیه السلام دارد» (همان).

درباره زیارت حضرت فاطمه معصومه علیها السلام نیز روایاتی مشابه در دست است؛ بر اساس روایتی از علی بن ابراهیم از پدرش از سعد بن سعد اشعری قمی، وی از امام رضا علیه السلام درباره زیارت حضرت فاطمه معصومه دختر امام موسی کاظم علیه السلام سؤال می‌کند. امام در پاسخ می‌فرماید: «مَنْ زَارَهَا عَارِفًا بِحَقِّهَا فَلَهُ الْجَنَّةُ» (ابن قولویه، ۱۴۱۷ ق، ص ۵۳۶؛ صدوق، ۱۳۶۴ ش، ص ۹۸-۹۹؛ همو، ۱۴۰۴ ق، ج ۲، ص ۲۹۹؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۹۹، ص ۲۶۶)؛ «هر کس او را زیارت کند و حق او را بشناسد از برای اوست بهشت».

افزون بر زیارت ائمه معصوم علیهم السلام، حتی زیارت دو مؤمن نیز زمانی اثر دارد که با معرفت و شناخت باشد؛ چنان که در روایتی از امام باقر و امام صادق علیهم السلام بر این مسئله تصریح شده است:

أَيُّمَا مُؤْمِنٍ خَرَجَ إِلَىٰ أَخِيهِ يَزُورُهُ عَارِفًا بِحَقِّهِ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِكُلِّ خُطْوَةٍ حَسَنَةً وَ مُحِيثٌ

عَنْهُ سَيِّئَةٌ وَرُفِعَتْ لَهُ دَرَجَةٌ...» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۱۸۳).

هرگاه مؤمنی برای زیارت برادر مؤمنش از منزل خارج شود، در حالی که به حق او معرفت داشته باشد، خداوند متعال برای هر قدم یک حسنه ثبت، و یک لغزش از خطاهایش پاک می‌کند و درجه‌ای بر درجاتش می‌افزاید. از مجموع روایات فوق به دست می‌آید که روح و حقیقت زیارت - که می‌تواند بین زائر و مزور ارتباط معنوی برقرار کند - زمانی محقق می‌شود که با معرفت و شناخت مزور همراه باشد. به هر میزان که معرفت کامل تر باشد زیارت کامل تر، و در نتیجه بهره‌مندی از آثار آن بیشتر می‌شود.

آیت الله جوادی آملی سز زیارت با معرفت را این‌گونه بیان می‌کند:

سز اینکه توصیه کرده‌اند زیارت زائر با معرفت باشد آن است که آنچه مایه کمال زیارت می‌گردد معرفت و شناخت مقام و موقعیت مزور است، نه اعمالی بی‌روح و همراه با غفلت؛ همانند بوسیدن صیرف و ناآگاهانه ضریح یا در و دیوار، گردش کورکورانه در اطراف ضریح، تماشای آثار هنری، شمارش ستون‌ها، چراغ‌ها، شمعدان‌ها، درها، پنجره‌ها و... این کارها به سیاحت شباهت بیشتری دارد تا زیارت. ثواب‌های اخروی و آثار دنیوی، که در روایات آمده، بر زیارت واقعی مترتب است؛ یعنی جایی که ارتباط قلبی با مزور برقرار شود و منشأ تحول در زائر گردد، نه بر سیاحت و زیارت جسمی و صوری (جوادی آملی، ۱۳۸۹ش، ج ۱، ص ۴۳).

توجه به این نکته ضرورت دارد که مقصود از معرفت و شناخت امام آگاهی از شرح حال و تاریخ زندگانی آنان نیست، بلکه مقصود این است که آنان را خلیفه خدا و واسطه فیض الهی بدانیم و نقش ایشان را در زندگی و نظام هستی درک کنیم. بر این اساس لازم است در تبیین معنا و مفهوم معرفت و بیان حقیقت و ماهیت آن مؤلفه‌های آن را بررسی کنیم. در روایات و زیارتنامه‌ها برخی از این مؤلفه‌ها بیان شده است که مهم‌ترین آنها را در پی می‌آوریم:

یک- ولایت پذیری (معرفت به مفترض الطاعه بودن امام): زائر باید امام را مفترض الطاعه (کسی که اطاعت او واجب است) بداند. این معنا در حدیثی از امام صادق علیه السلام بیان شده است. ایشان در پاسخ به یکی از یاران خود درباره معنای معرفت در زیارت امام رضا علیه السلام فرمود: «یعنی بداند که امام مفترض الطاعه غریب و شهید است» (صدوق، بی تا، ج ۲، ص ۵۸۴).

این نکته نیز در خور توجه است که اطاعت امام علیه السلام در پرتو اطاعت خداوند تحقق پیدا می کند. از این رو امام باقر علیه السلام می فرماید: «هر کس مطیع خدا باشد دوست و شیعه ماست و هر کس نافرمانی خدا کند دشمن ما خواهد بود و ولایت ما به جز با عمل کردن و پرهیزکاری به دست نمی آید» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۷۵؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶۷، ص ۹۸). امام رضا علیه السلام نیز اطاعت خداوند با اطاعت و محبت اهل بیت علیهم السلام را لازم و ملزوم دانسته که هر یک بدون دیگری کارکرد خود را از دست می دهد. ایشان در این باره می فرماید:

لَا تَدْعُوا الْعَمَلَ الصَّالِحَ وَالْإِجْتِهَادَ فِي الْعِبَادَةِ إِتْكَالًا عَلَى حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ علیهم السلام،
لَا تَدْعُوا حُبَّ آلِ مُحَمَّدٍ علیهم السلام وَالتَّسْلِيمَ لِأَمْرِهِمْ إِتْكَالًا عَلَى الْعِبَادَةِ فَإِنَّهُ لَا يُقْبَلُ
أَحَدُهُمَا دُونَ الْآخَرِ هَمَان، ج ۷۵، ص ۳۴۷ - ۳۴۸.

مبادا عمل صالح را به بهانه دوست داشتن آل محمد صلی الله علیه و آله رها کنید و مبادا محبت ایشان و تسلیم در برابر اوامرشان را به اتکای عبادت و عمل نیکوی خود از دست بدهید؛ زیرا هیچ کدام از این دو به تنهایی قبول نمی شود.

در روایتی از امام کاظم علیه السلام - که درباره پاداش زیارت امام حسین علیه السلام آمده است - ولایت امام علیه السلام جزء مؤلفه های معرفت به شمار آمده است (صدوق، ۱۳۶۴ش، ص ۸۵-۸۶).

دو- معرفت به جایگاه امام در نظام هستی: زائر باید امام را واسطه فیض الهی بر بندگان و نقطه اتکای نظام عالم بداند؛ چنان که اگر وجود او در عالم نباشد، زمین اهلش را در خود فرومی برد. در زیارت جامعه کبیره آمده است: «بِكُمْ فَتَحَ اللَّهُ وَبِكُمْ يَخْتِمُ [اللَّهُ] وَبِكُمْ يُنَزِّلُ الْعَيْثَ وَبِكُمْ يُمَسِّكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ» (قمی، بی تا، زیارت جامعه کبیره)؛

«خداوند با شما آغاز کرد و با شما نیز پایان می‌بخشد. به واسطه شما باران فرومی‌فرستد و به واسطه شما آسمان را نگه می‌دارد تا مبادا بر زمین فروافتد، مگر به اذن خداوند».

سه- معیار سنجش: زائر باید امام را در همه امور خویش معیار قرار دهد و رفتار و سکنات خود را مطابق رفتار امام تنظیم کند؛ چنانکه در زیارت جامعه کبیره آمده است:

فَالرَّاعِبُ عَنْكُمْ مَارِقٌ وَاللَّازِمُ لَكُمْ لَاحِقٌ وَالْمُقَصِّرُ عَنْكُمْ زَاهِقٌ وَالْحَقُّ مَعَكُمْ وَ
فِيكُمْ وَمِنْكُمْ وَإِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ أَهْلُهُ وَمَعْدَنُهُ (همان).

روی گردان از طریق و راه و روش شما از دین خارج شده و ملازم و همراه شما به شما پیوسته و برحق است و مسامحه‌کننده در حق شما نابود است و حق همراه شما و در میان شما خاندان و از جانب شماست و به سوی شما باز می‌گردد و شما اهل حق و معدن آن هستید.

چهار- حجت خدا در زمین و باب هدایت: زائر باید به این موضوع اعتراف کند که ائمه عليهم السلام حجت خدا در روی زمین و باب هدایت‌اند و برگزیدن هر راهی غیر از راه آنان گمراهی است؛ چنان‌که در گزارشی از محمد بن سلیمان دیلمی مؤلفه معرفت درباره امیر مؤمنان علی عليه السلام این‌گونه بیان شده است: «يَعْلَمُ أَنَّهُ حِجَّةُ اللَّهِ عَلَى خَلْقِهِ وَبَابُهُ الَّذِي يُؤْتِي مِنْهُ» (طوسی، بی تا، ج ۲، ص ۸۲۰)؛ «می‌داند که او حجت خدا بر بندگان و تنها راه به سوی خداوند است». همچنین طبق روایتی، احمد بن بکر از زید بن علی درخواست می‌کند که برایش از فضایل اهل بیت عليهم السلام نقل کند. زید بر اساس سخنی از رسول خدا صلى الله عليه وآله فرازی از فضایل آنان را این‌گونه بیان می‌کند: «بِنَا عُرِفَ اللَّهُ وَبِنَا عُبِدَ اللَّهُ وَنَحْنُ السَّبِيلُ إِلَى اللَّهِ» (دیلمی، ۱۳۷۱ش، ج ۲، ص ۴۱۴). نظیر این سخن در روایتی از امام باقر عليه السلام نیز نقل شده است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص ۱۴۵).

ب) اخلاص

علامه حلی در آغاز بحث مزار در تذکرة الفقهاء یکی از مهم‌ترین شروط در همه زیارت‌ها را نیت می‌داند؛ چراکه زیارت عبادت است (علامه حلی، ۱۴۱۷ق، ج ۸، ص ۴۴۹) و شرط

تحقق عبادت این است که به قصد قربت انجام شود. خداوند تنها عملی را می پذیرد که خالصانه برای او باشد؛ چنانکه قرآن کریم اعمال مجرمان را که بدون نیت و قصد خدایی انجام داده اند بر باد رفته می داند: ﴿وَقَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا﴾ (فرقان: ۲۳). برخی در تفسیر آیه گفته اند:

چیزی که به عمل انسان شکل و محتوا می دهد نیت و انگیزه و هدف نهایی عمل است. افراد با ایمان، با انگیزه الهی و توحیدی، هدف های مقدس و پاک و برنامه صحیح و سالم به سراغ انجام کارها می روند؛ در حالی که مردم بی ایمان غالباً گرفتار تظاهر، ریاکاری، تقلب، غرور و خودبینی هستند و همین سبب بی ارزش شدن اعمال آنها می شود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ ش، ج ۱۵، ص ۶۰).

روایات متعددی نیز در این باره وجود دارد؛ از جمله امام صادق علیه السلام می فرماید:

قَالَ اللَّهُ تَعَالَىٰ أَنَا خَيْرُ شَرِيكَ مِنْ أَشْرَكَ بِي فِي عَمَلِهِ لَنْ أَقْبَلَهُ إِلَّا مَا كَانَ لِي خَالِصًا (ر.ک: محدث نوری، ۱۴۰۸ ق، ج ۱، ص ۱۰۰-۱۰۱، باب وجوب الاخلاص فی العبادة والنیة؛ حر عاملی، ۱۴۰۲ ق، ج ۱، ص ۶۱). خداوند تعالی می فرماید: من بهترین شریک هستم. کسی که در عمل خود دیگری را با من شریک گرداند هرگز از او قبول نمی کنم، جز آن عملی که خالصانه برای من انجام شده باشد. بنابراین از مهم ترین شروط زیارت ادای خالصانه آن است. پس زائر از همان لحظه که قصد زیارت دارد باید نیتش را خالص گرداند و هر شائبه غیر خدایی را از ذهن خود دور کند.

ج) حضور قلب

زائر باید خود را با تمام توجه باطنی و قلبی در محضر مزور بداند و از هرگونه خواطر و هم و غم دنیوی آزاد باشد (تعریف یادشده برداشت از سخن امام خمینی در بیان معنا و مراتب حضور قلب است (ر.ک: امام خمینی، ۱۳۸۷ ش، ۴۳۳-۴۳۵). از آنجا که زیارت، عملی

عبادی است، یکی از شروط اثرگذاری آن حضور قلب است. امام خمینی علیه السلام شرط پذیرش همه عبادت‌ها را در حضور قلب می‌داند و می‌فرماید: «کلید گنجینه اعمال و باب الابواب همه سعادات حضور قلب است که با آن فتح باب سعادت برانسان می‌شود و بدون آن جمیع عبادات از درجه اعتبار ساقط می‌شود» (همو، ۱۳۷۸ ش، ص ۴۱).

زائر باید هنگام ورود به مرقد اولیا و ائمه علیهم السلام تمام حواس خود را متوجه زیارت کند و بداند که تفرقه حواس و تشتت افکار باطل به منزله پشت کردن به آنهاست (بهارى همدانى، ۱۳۶۱ ش، ص ۴۳).

د) شوق و اشتیاق باطنی

زائر برای ورود به حرم اولیای الهی و اهل بیت علیهم السلام باید میل و اشتیاق قلبی داشته باشد. به هر میزان که معرفت انسان بیشتر شد شوق باطنی وی برای زیارت بیشتر می‌شود. اشتیاق قلبی برای زیارت حالت خشوع و رقت قلب ایجاد می‌کند و رقت قلب نشانه این است که به زائر اذن دخول داده شده است. شاید سخن شهید اول ناظر به همین مطلب باشد. ایشان یکی از آداب و شرایط زیارت را ایستادن زائر در گاه حرم و اذن طلبیدن با خواندن دعا می‌داند. ایشان می‌فرماید: «اگر زائر میل درونی در خود احساس کرد و حالت خشوع به او دست داد و رقت قلب پیدا کرد، وارد شود؛ وگرنه بهتر است زمان دیگری برای ورود به حرم انتخاب کند؛ چراکه مهم‌ترین غرض میل درونی و حضور قلب است تا بتواند رحمت نازل شده از جانب خداوند را دریافت کند» (شهید اول، بی تا، ج ۲، ص ۲۳).

ه) رعایت ادب

طبق باور شیعه، حیات و ممات امام برای ما یکسان است و وجود ملکوتی امام پیوسته حاضر و ناظر بر اعمال و رفتار ماست. زائر باید هنگام زیارت طوری رفتار کند که گویا در محضر امام است. ارواح مقدس هنگامی که از بدن مفارقت می‌کنند و به عالم قدس و مجردات متصل می‌شوند احاطه بیشتری بر این عالم پیدا می‌کنند و تصرفاتشان در آن

بیش از پیش، و آگاهی شان برزائران تمام ترو کامل ترمی شود؛ چنانکه قرآن کریم می فرماید: ﴿بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزُقُونَ * فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ﴾ (آل عمران: ۱۶۹-۱۷۰)؛ «[آنان] زنده اند و نزد پروردگارشان روزی داده می شوند. به آنچه خداوند از فضل خود به آنان داده است شادمان اند». بنابراین نسیم الطاف ایشان برزائران می وزد و پرتوهایی از نورشان بر آنان می تابد (بهارى همدانى، ۱۳۶۱ش، ص ۴۲).

از برخی روایات نیز استفاده می شود که پیامبر و امام در حیات و ممات خود ناظر اعمال بندگان اند؛ از جمله رسول خدا ﷺ به امیر مؤمنان علی علیه السلام می فرماید:

هر کس که مرا در زمان حیات یا مرگم زیارت کند یا تو و فرزندان را در زمان حیات یا پس از مرگ زیارت کند من ضمانت می کنم که او را از احوال و شداید روز قیامت نجات دهم تا آنکه او را هم درجه خودم می گردانم (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۴، ص ۵۷۹؛ ابن قولویه، ۱۴۱۷ق، ص ۴۰).

آیت الله جوادی در تبیین این روایت می گوید:

این روایت و امثال آن نشان می دهد که حیات و مرگ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و امامان معصوم علیهم السلام یکسان است؛ زیرا زیارت دوران حیات و مرگ، اجرو آثار یکسان دارد. از این جهت لازم است که زائری که زائریه گونه ای در حرم شریف آنان حضور پیدا کند که اگر زنده می بودند، در کنارشان حضور پیدا می کرد» (جوادی آملی، ۱۳۸۹ش، ج ۱، ص ۲۶).

فیض کاشانی نیز در این باره می فرماید:

حرم های شریف ائمه علیهم السلام مشهد ارواح بلند و مقدس آنان و محل حضور اشباح برزخی نوری شان است. آن ارواح بلند در حالی که زنده، خوشحال و روزی خورنده از فضل پروردگارشان هستند، در آن مکان های شریف حضور پیدا می کنند (فیض کاشانی، ۱۴۲۳ق، ص ۲۸۸).

براین اساس از شرایط بهره‌مندی حداکثری از زیارت رعایت ادب در مشاهد مشرفه اهل بیت علیهم‌السلام است. زائر باید با کمال فروتنی و تواضع در مشاهد مشرفه حضور یابد و در همه مراحل زیارت با کمال ادب و متانت رفتار کند و از هرگونه عملی که به لحاظ اخلاقی و عرفی موجب اسائه ادب در محضر زیارت شونده باشد پرهیز کند و از هرگونه صحبت کردن و گفت‌وگو که خلاف ادب زیارت باشد، پرهیزد، چه رسد به غیبت و تهمت که افزون بر اسائه ادب معصیت است. حتی باید با صدای آهسته سخن گوید؛ چنانکه قرآن کریم به مؤمنان فرمان می‌دهد که در حضور پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم صدای خود را بلند نکنند:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالِكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ﴾
(حجرات: ۲).

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، صدایتان را بلندتر از صدای پیامبر نکنید و همچنین که بعضی از شما با بعضی دیگر بلند سخن می‌گویند با او به صدای بلند سخن مگویید، مبدا بی‌آنکه بدانید کرده‌هایتان تباه شود.

برخی این فرمان را درباره حرم ائمه علیهم‌السلام، به ویژه حرم امیر مؤمنان علی علیه‌السلام که به منزله نفس پیامبر است، جاری می‌دانند (بهاری همدانی، ۱۳۶۱ ش، ص ۴۳)؛ چراکه آنان در همه احکام و حرمت‌ها با پیامبر برابرند. براساس روایتی از امام باقر علیه‌السلام، امام حسین هنگام تشییع جنازه امام حسن علیه‌السلام، که برخی در آن با ایجاد آشوب و فتنه موجب هتک حرمت حرم پیغمبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم شدند، فرمود: «إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَمْوَاتًا مَا حَرَّمَ مِنْهُمْ أَحْيَاءَ» (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۱، ص ۳۰۳؛ حویزی، ۱۴۱۵ ق، ج ۵، ص ۸۰-۸۱)؛ «خداوند هر عملی را که درباره مؤمنان در حال حیاتشان تحریم نموده، در حال مرگ آنان نیز تحریم نموده است».

از نگاه علامه مجلسی آیه ۲ سوره حجرات بیانگر آن است که نزد قبر پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، چه برای خواندن زیارت و چه غیر آن، و قبور سایر ائمه علیهم‌السلام باید از بلند سخن گفتن پرهیز کرد؛ چراکه براساس روایات، حرمت آنان پس از مرگ همانند حرمتشان در زمان حیات

است و حرمت اهل بیت علیهم السلام مانند حرمت رسول خدا صلی الله علیه و آله است (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۹۷، ص ۱۲۵). از این رو هرگونه بلند کردن صدا کنار مرقد ائمه علیهم السلام، حتی اگر برای عبادت باشد، منافی با احترام و موجب هتک حرمت آنان می شود مگر در مواردی مانند اذان که بلند بودن صدا ترجیح دارد (مامقانی، ۱۳۸۵ش، ج ۳، ص ۲۲۴). در روایتی از امام کاظم علیه السلام نیز رعایت ادب و حفظ حرمت امام علیه السلام از شرایط بهره مندی از پاداش زیارت امام حسین علیه السلام به شمار آمده است (صدوق، ۱۳۶۴ش، ص ۸۵-۸۶).

براین اساس در بسیاری از کتب روایی و کتب مزار، آدابی برای زیارت بیان شده است که بیانگر اهمیت احترام زیارت شونندگان و حفظ حرمت آنان است و رعایت آنها تأثیر عمیقی در بهره مندی از زیارت دارد.

۲. آداب و شرایط ظاهری

شرایط ظاهری - که در روایات و متون دینی از آن به آداب زیارت تعبیر شده - آداب و شرایطی است که زائر از هنگامی که قصد زیارت می کند تا پایان یافتن کامل زیارت انجام می دهد. ائمه معصوم علیهم السلام دستورالعمل هایی برای زیارت، در قالب آداب و شرایط ظاهری، به برخی یاران خود می فرمودند. از آن جمله امام صادق علیه السلام درباره آداب زیارت امیرمؤمنان علی علیه السلام به محمد بن مسلم می فرماید:

هرگاه به زیارت مرقد امیرالمؤمنین علیه السلام رفتی غسل زیارت کن، پاکیزه ترین لباس هایت را بپوش، بوی خوش استعمال کن، با آرامش و وقار و آهسته گام بردار، هنگامی که به باب السلام رسیدی رو به قبله بایست و سی بار تکبیر بگو؛ آن گاه زیارتنامه بخوان» (حرعاملی، ۱۴۱۴ق، ج ۱۴، ص ۳۹۲؛ مشهدی، ۱۴۱۹ق، ص ۲۰۵).

در متون روایی و کتاب های مزار و نیز کتب ادعیه و زیارات آداب متعددی برای زیارت بیان شده است که شماری از مهم ترین آنها عبارت اند از:

الف) غسل زیارت و وضو و طهارت:

زیارت عملی عبادی است و لازمه هر عمل عبادی طهارت جسمی و روحی است. در روایات بسیاری ائمه معصوم علیهم السلام به دوستان و یاران خود سفارش می‌کردند که پیش از زیارت غسل کنند. از آن جمله در چندین روایت از امام صادق علیه السلام توصیه شده است که وقتی قصد زیارت امام حسین علیه السلام دارید غسل کنید (رک: ابن قولویه، ۱۴۱۷ق، ص ۳۴۲-۳۴۶). همچنین امام صادق علیه السلام به صفوان جمال، که برای اذن زیارت امام حسین علیه السلام و آموختن آداب زیارت خدمت ایشان رسیده بود، توصیه کرد وقتی برای زیارت می‌رود در آب فرات غسل کند و هنگام غسل بگوید: «بِسْمِ اللَّهِ وَبِاللَّهِ اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ نُورًا وَظُهُورًا وَحِزْزًا وَ شِفَاءً أَمِنْ كُلِّ دَاءٍ وَ سَقَمٍ وَ عَاهَةٍ، اللَّهُمَّ طَهِّرْ بِهِ قَلْبِي وَ اشْرَحْ بِهِ صَدْرِي وَ سَهِّلْ لِي بِهِ أَمْرِي» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۹۸، ص ۱۹۷-۱۹۸).

ب) پوشیدن لباس تمیز و استعمال بوی خوش:

در سیره پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام نظافت بالایی دارد. همچنین استفاده از عطر سفارش اکید پیامبر به مسلمانان بوده است. این موضوع در زیارات آنان نیز نقش مؤثری دارد و در روایات بسیاری به آن سفارش شده است. امام صادق علیه السلام در پاسخ به سؤال صفوان جمال از چگونگی زیارت امیرمؤمنان علیه السلام به وی توصیه می‌کند که لباس‌های تمیز یا نوبپوشد و بوی خوش استعمال کند (حرعاملی، ۱۴۱۴ق، ج ۱۴، ص ۳۹۲).

ج) آرامش و طمأنینه:

از جمله توصیه‌های معصومان علیهم السلام در آداب زیارت آرامش و طمأنینه است؛ چنان‌که امام صادق علیه السلام به محمد بن مسلم توصیه می‌کند هنگام زیارت امیرمؤمنان علیه السلام با آرامش و وقار گام بردارد (همان). طبق گزارش صفوان جمال نیز امام صادق علیه السلام در زیارت امیرمؤمنان علیه السلام به وی توصیه می‌کند که همانند ایشان با آرامش، سکینت و وقار گام بردارد (همان، ص ۳۹۳).

د) ذکر و تسبیح:

قرآن کریم یاد خدا را موجب طمأنینه قلبی می‌داند (رعد: ۲۸). از این رو می‌توان گفت ذکر و تسبیح او هنگام زیارت موجب طمأنینه قلبی زائر می‌شود. در روایات متعددی ذکر و تسبیح خداوند از آداب زیارت به شمار آمده است؛ چنانکه امام هادی علیه السلام هنگام آموزش زیارت جامعه به موسی بن عبدالله نخعی ذکر خداوند را از آداب زیارت به شمار آورده است (حرعاملی، ۱۴۱۴ق، ج ۱۴، ص ۳۹۱).

ه) اذن دخول:

قرآن کریم به مؤمنان فرمان می‌دهد که تا وقتی به آنان اجازه داده نشده وارد خانه‌های پیغمبر صلی الله علیه و آله نشوند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ» (احزاب: ۵۳). این موضوع درباره حرم پیامبر صلی الله علیه و آله یا اهل بیت علیهم السلام نیز مصداق دارد و باید پیش از ورود به آنجا از آنان اجازه گرفت. کفعمی در *بلد الامین* یادآور می‌شود که برای ورود به هر یک از مشاهد مشرفه ابتدا باید اجازه ورود بگیریم (کفعمی، ۱۳۸۳ق، ص ۲۷۶).

آداب دیگری نیز برای زیارت ذکر شده است که تفصیل آنها در متون روایی و کتاب‌های مزار آمده است (برای مطالعه بیشتر، برای نمونه، رک: شهید اول، بی تا، ج ۲، ص ۲۲؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۹۷، ص ۱۳۴؛ ملکی تبریزی، ۱۴۱۶ق، ص ۳۲۶). برخی از مهم‌ترین این آداب عبارت‌اند از: بوسیدن عتبه، حضور کنار قبر و بوسیدن ضریح، رعایت ادب نسبت به قبر، خواندن زیارتنامه‌های مأثور، دعا، تلاوت قرآن و در پایان زیارت وداع با مزور.

نتیجه‌گیری

در فرهنگ اسلامی، زیارت پیشینه‌ای طولانی دارد و از صدر اسلام تا کنون میان مسلمانان مرسوم بوده است. در اندیشه شیعه، امامان معصوم علیهم السلام حیاتی جاودانه نزد پروردگار دارند و پیوسته بر اعمال و رفتار ما ناظرند. از این رو حفظ احترام و حرمت آنان پس از مرگ نیز همانند زمان حیاتشان ضروری است. زیارت معصوم علیهم السلام ظرفیتی دارد

که می تواند انسان را به رشد و کمال برساند. با این حال رسیدن به چنین مقامی مستلزم رعایت شرایط، آداب و مراقبت هایی است.

آداب و شرایط بهره مندی از زیارت را به دو دسته ظاهری و باطنی (معنوی) می توان تقسیم کرد.

شرایطی از قبیل معرفت، اخلاص، حضور قلب، شوق و اشتیاق باطنی و قلبی و رعایت ادب از آداب و شرایط باطنی زیارت است. برخی از مهم ترین شرایط ظاهری - که در متون دینی با تعبیر «آداب زیارت» از آن یاد شده است - عبارت است از: غسل زیارت و وضو و طهارت، پوشیدن لباس تمیز و استعمال بوی خوش، طمأنینه هنگام زیارت، ذکر و تسبیح خداوند، اذن دخول و خواندن زیارتنامه مأثور.

منابع

قرآن کریم

۱. ابن ابی شیبیه، عبدالله بن محمد (۱۴۰۹ق)، المصنف، تحقیق و تعلیق سعید اللحام، بیروت، دارالفکر، چاپ اول.
۲. ابن سعد، محمد، الطبقات الکبری، بیروت، دارصادر، [بی تا].
۳. ابن فارس، احمد بن فارس (۱۴۰۴ق)، معجم مقائیس اللغه، تحقیق عبدالسلام محمد هارون، قم، مکتب الاعلام الاسلامی.
۴. ابن فهد حلی (۱۴۰۷ق)، عدة الداعی و نجاح الساعی، قم، دارالکتاب الاسلامی، چاپ اول.
۵. ابن قولویه قمی، جعفر بن محمد (۱۴۱۷ق)، کامل الزیارات، تحقیق جواد فیومی، مؤسسه نشر الفقه، چاپ اول.
۶. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۰۵ق)، لسان العرب، نشر ادب الحوزة.
۷. امام خمینی، روح الله (۱۳۷۸ش)، آداب الصلاة، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمته، چاپ اول.
۸. ----- (۱۳۸۷ش)، شرح چهل حدیث، قم، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمته، چاپ بیستم.

۹. امینی (علامه امینی)، عبدالحسین (۱۴۱۶ق)، الغدير في الكتاب و السنة و الادب، قم، مركز الغدير، چاپ اول.
۱۰. بهاری همدانی، محمد بن محمد (۱۳۶۱ش)، تذكرة المتقين كتابی شريف و كامل در آداب سلوك به سوى خدا، تهران، نور فاطمه، چاپ دوم.
۱۱. جوادى آملی، عبدالله (۱۳۸۹ش)، ادب فنای مقربان، تحقیق محمد صفائی، قم، مؤسسه اسراء، چاپ هفتم.
۱۲. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۲ق)، الجواهر السننية فى الأحاديث القدسية، بيروت، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، چاپ اول.
۱۳. ----- (۱۴۱۴ق)، وسائل الشيعة الى تحصيل مسائل الشريعة، قم، مؤسسة آل البيت (عليه السلام) لاحياء التراث.
۱۴. حویزی، عبدعلی بن جمعه (۱۴۱۵ق)، تفسير نور الثقلين، قم، اسماعيليان، چاپ چهارم.
۱۵. ديلمی، حسن بن محمد (۱۳۷۱ش)، إرشاد القلوب، قم، الشريف الرضى، چاپ اول.
۱۶. راغب اصفهانی، حسين بن محمد (۱۴۱۲ق)، مفردات ألفاظ القرآن، بيروت، دار الشامية، چاپ اول.
۱۷. سبحانی، جعفر، بحوث فى الملل و النحل، مؤسسه امام صادق (عليه السلام)، قم.
۱۸. ----- [بى تا]، رسائل و مقالات، قم، مؤسسه امام صادق (عليه السلام)، چاپ دوم، (۱۴۲۵ق).
۱۹. شهيد اول، محمد بن مكى، الدروس الشرعية فى فقه الامامية، قم، مؤسسه نشر اسلامى.
۲۰. ----- (۱۴۱۰ق)، المزار، قم، مؤسسة الامام المهدي، چاپ اول.
۲۱. صدوق، محمد بن على (۱۳۶۴ش)، ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، قم، الشريف الرضى، چاپ دوم.
۲۲. ----- (۱۳۸۶ق)، علل الشرائع، نجف اشرف، المكتبة الحيدرية.
۲۳. ----- (۱۴۰۴ق)، عيون اخبار الرضا (عليه السلام)، تصحيح و تعليق حسين اعلمى، بيروت، مؤسسة الاعلمى للمطبوعات.
۲۴. ----- [بى تا]، من لا يحضره الفقيه، تصحيح و تعليق على اكبر غفارى، قم، مؤسسه نشر اسلامى.
۲۵. طبرسى، فضل بن حسن (۱۳۷۲ش)، مجمع البيان فى تفسير القرآن، تهران، ناصر خسرو، چاپ سوم.

۲۶. طریحی، فخرالدین بن محمد (۱۳۷۵ش)، مجمع البحرين، تهران، مرتضوی، چاپ سوم.
۲۷. طوسی، محمد بن حسن [بی تا]، مصباح المتعجل، تهران، المكتبة الإسلامية للنشر والتوزيع، چاپ اول.
۲۸. علامه حلی، حسن بن یوسف بن مطهر (۱۴۱۷ق)، تذکرة الفقهاء، قم، مؤسسة آل البيت لاحیاء التراث، چاپ اول.
۲۹. فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی (۱۴۲۳ق)، الحقائق فی محاسن الأخلاق؛ قرۃ العیون فی المعارف والحکم؛ مصباح الأنظار، قم، دارالکتب الإسلامی، چاپ دوم.
۳۰. فیومی، احمد بن محمد بن علی [بی تا]، المصباح المنیر، بی جا، دارالفکر.
۳۱. قمی، عباس (بی تا)، کلیات مفاتیح الجنان، قم، اسوه، چاپ اول.
۳۲. کفعمی، ابراهیم بن علی (۱۳۸۳ق)، البلد الأمين، تهران، مكتبة الصدوق، چاپ افاست.
۳۳. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق)، الکافی، تهران، دارالکتب الإسلامیة، چاپ چهارم.
۳۴. مامقانی، عبدالله (۱۳۸۵ش)، مرآة الکمال لمن رام درک مصالح الأعمال، قم، دلیل ما، چاپ پنجم.
۳۵. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق)، بحار الأنوار، تحقیق محمدباقر بهبودی، بیروت، دارإحیاء التراث العربی، چاپ اول.
۳۶. محدث نوری، میرزا حسین (۱۴۰۸ق)، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، تحقیق مؤسسه آل البيت لإحیاء التراث، بیروت، مؤسسه آل البيت لإحیاء التراث، چاپ دوم.
۳۷. مشهدی، محمد بن جعفر (۱۴۱۹ق)، المزار، تحقیق جواد قیومی اصفهانی، قم، مؤسسه نشر اسلامی، چاپ اول.
۳۸. مصطفوی، سید حسن (۱۴۱۷ق)، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول.
۳۹. مطهری، مرتضی (۱۳۷۷ش)، مجموعه آثار استاد شهید مطهری، قم، صدرا، چاپ اول.
۴۰. مفید، محمد بن محمد بن نعمان (۱۴۱۴ق)، الفصول المختارة، تحقیق سیدنورالدین جعفریان، یعقوب جعفری و محسن احمدی، بیروت، دارالمفید، چاپ دوم.
۴۱. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۷ش)، اخلاق در قرآن، قم، مدرسة الإمام علی بن أبی طالب لإحیاء التراث، چاپ اول.
۴۲. ----- (۱۳۷۴ش)، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الإسلامیة، چاپ اول.

۴۳. ملکی تبریزی، جواد بن شفیع (۱۴۱۶ق)، المراقبات «أعمال السنة»، قم، الاعتصام، چاپ اول.

۴۴. نراقی، احمد بن محمد مهدی (۱۳۷۸ش)، معراج السعادة، قم، مؤسسه انتشارات هجرت، چاپ ششم.